

Людина, що рачкує

Артур Конан Дойл

Містер Шерлок Холмс завжди дотримувався тієї думки, що я мав би оприлюднити дивовижні подробиці, пов'язані зі справою професора Пресбері, — хоча б заради того, щоб покласти нарешті край темним чуткам, які літ із двадцять тому сколихнули університет і ще досі відлунювались у вчених колах Лондона. З різних причин, однак, я не мав такої змоги, й справжня історія цього курйозного випадку так і залишалася похованою на дні бляшаної коробки, разом з багатьма іншими нотатками про пригоди мого друга. І ось нарешті ми дістали дозвіл розголосити обставини цієї справи, однієї з останніх, до яких брався Холмс, перш ніж покинути свою практику. Але я й тепер ще мушу зберігати певну стриманість і обачність, передаючи їх публіці.

Якось у неділю ввечері, на початку вересня 1903 року, я одержав один з коротких Холмсових листів:

"Приходьте негайно, якщо можете. Якщо не можете, приходьте все одно.

Ш.Х."

Наші стосунки в той час були досить-таки своєрідні. Він був людиною звичок, і звичок міцних, глибоко вкорінених, і я став однією з них. Я перебував десь поряд із його скрипкою, міцним тютюном, старою чорною люлькою, довідниками та іншими, може, й менш безневинними звичками. Там, де йшлося про рішучі дії й був потрібен товариш, на допомогу якого можна було напевно сподіватися, моя роль була очевидна. Але я підходив і на іншу роль: на мені він гострив свій розум. Я підганяв його думки. Він любив міркувати вголос при мені. Навряд чи його роздуми були тоді звернені до мене, — з таким самим успіхом він міг би звертатися й до власного ліжка, — але все-таки, зробивши мене своєю звичкою, він став відчувати потребу в тому, щоб я його слухав і переривав здивованими зауваженнями. Коли я дратував Холмса методичною повільністю моїх думок, у його власному мозку яскравіше й живіше спалахували здогади й народжувалися висновки. Така була моя скромна роль у нашій спілці.

Прибувши на Бейкер-стрит, я побачив, що Холмс сидить у кріслі, підібгавши коліна, смокче люльку й задумано хмурить брови. Зрозуміло було, що він клопотався над якоюсь непростою проблемою. Він запросив мене сісти в моє старе крісло й майже півгодини не подавав більш жодного знаку, що помічає мене. Потім раптово здригнувся, немовби скидаючи з себе задуму, і, звично усміхнувшись, сказав, що радий вітати мене в домі, який був колись і моїм.

— Пробачте мені мою неуважність, любий Ватсоне, — мовив він. — Останньої доби мене повідомили про деякі цікаві факти, які дали поштовх до роздумів ширшого характеру. І я оце думаю написати невеличку розвідку про використання собак у практиці детектива.

— Але ж, Холмсе, тут нема нічого нового, — сказав я. — Поліційні собаки, наприклад...

— Ні, ні, Ватсоне, з цього боку справа, звичайно, ясна. Але вона має й інший бік, дещо тонший. Пригадайте-но той випадок, який ви в своїй сенсаційній манері пов'язали з садибою "Мідяні буки". Пам'ятаєте, як я, спостерігаючи за дитиною, дійшов висновку про злочинні нахили її солідного й поважного батька?

— Так, дуже добре пам'ятаю.

— Так само побудований і хід моїх міркувань про собак. Собака немовби відображає життя родини. Ви бачили коли-небудь грайливого пса у похмурій родині чи сумного — в щасливій? Злі люди мають злих собак, небезпечні — небезпечних. Ба більше — зміни їхнього настрою можуть свідчити і про зміни настрою в людей.

Я похитав головою:

— Правду кажучи, Холмсе, це трохи притягнуто за вуха.

Він набив люльку й знов умостився в кріслі, не звернувши уваги на мої слова.

— Практичне застосування того, про що я говорив, має якнайтісніший зв'язок із загадкою, яку я нині вивчаю. Як на мене, це досить заплутаний клубок, і я шукаю в ньому вільного кінця. Цим кінцем для мене є питання: чому Рой, вівчарка професора Пресбері, весь час намагається вкусити свого хазяїна?

Я розчаровано засовався в кріслі. Невже через такий дріб'язок мене відірвали від роботи? Холмс позирнув на мене.

— Той самий давній Ватсон! — сказав він. — Ви ніяк не навчитеся розуміти, що найсерйозніші висновки часом випливають із маленьких дрібниць. Розміркуйте самі: хіба не дивно, коли на статечного літнього мудреця... адже ви чули, напевно, про Пресбері, славетного фізіолога з Кемфорда?[51] — коли на таку людину двічі кидається вівчарка, яка завжди була його найвірнішим другом? Що ви про це скажете?

— Той собака, видно, хворий.

— Що ж, можливо. Але він не кусає більше нікого, та й хазяїна зачіпає лише у виключних випадках. Дивина, Ватсоне, справді дивина... А ось і дзвінок! Молодий містер Беннет з'явився раніше. Я сподівався побалакати з вами трохи довше, поки він прийде.

На сходах почулася швидка хода, потім різко постукали у двері, й за мить відвідувач уже стояв перед нами. Це був високий, гарний молодик років тридцяти, ошатно й зі смаком одягнений, хоча щось у його поведінці свідчило радше про студентську сором'язливість, аніж про впевненість світської людини. Він потис руку Холмсові й трохи розгублено глянув на мене.

— Справа ця дуже делікатна, містере Холмсе, — сказав він. — Не забувайте про те, в яких я стосунках із професором Пресбері, — як приватних, так і службових. Я не хотів би вести цю розмову при третій особі.

— Не хвилюйтеся, містере Беннете. Доктор Ватсон — дуже делікатна людина; до того ж я готовий запевнити вас, що в такій справі, як ваша, мені напевно знадобиться помічник.

— Покладаюсь на ваш розсуд, містере Холмсе. Гадаю, ви розумієте, чому я виявляю деяку обережність у цій справі.

— Ви все зрозумієте, Ватсоне, коли я скажу вам, що цей джентльмен — містер Джон Тревор Беннет, асистент відомого професора, живе під одним дахом з ним і заручений з його єдиною дочкою. Звичайно, тут слід враховувати те, що професор має всі підстави сподіватися на його відданість. Але, мабуть, щоб найкраще довести її, треба зробити все можливе для розкриття цієї дивовижної таємниці.

— Я теж так вважаю, містере Холмсе. Це моя єдина мета. Чи обізнаний доктор Ватсон зі станом нашої справи?

— Ні, я не встиг нічого йому пояснити.

— Тоді я ще раз нагадаю найголовніші подробиці, перш ніж повідомити щось нове.

— Краще я зроблю це сам, — мовив Холмс, — щоб перевірити, чи добре я запам'ятав перебіг подій. Професор Пресбері, Ватсоне, має європейську славу. Він усе життя віддавав науці. З ним ніколи не траплялося ніяких скандалів. Він удівець, має одну дочку, Едіт. Як я зрозумів, він досить рішучий, свавільний, навіть войовничий. Так тривало до останнього часу.

Але раптом звичний плін такого життя було порушено. Попри поважний вік — професорові шістдесят один рік — він посватався до дочки професора Морфі, свого колеги з кафедри порівняльної анатомії. І це можна витлумачити не як розважливе залицяння підстаркуватого чоловіка, а радше як спалах юнацької пристрасті. Ніхто не зміг би зрівнятися з ним у його палкій закоханості на старі літа. Міс Аліса Морфі — чудова дівчина, розумна й гарна з себе, тож професорове захоплення цілком можна зрозуміти. Але його родина поставилась до цього не дуже прихильно.

— Нам здалося, що це вже занадто, — мовив відвідувач.

— Отож-бо. Занадто бурхливо й зовсім неприродно. Але професор Пресбері — людина багата, і батько дівчини був не проти цього шлюбу. Дочка, щоправда, мала інші наміри: в неї було вже кілька шанувальників, менш завидних із житейського погляду, але більш до пари їй за віком. Проте професор з усіма своїми дивацтвами, судячи з усього, подобався дівчині. Між ними стояла лише одна перепона — його вік.

І тут буденне професорове життя затьмарила одна невеличка таємниця. Він вчинив щось таке, чого раніше ніколи не робив: поїхав з дому, нікому не сказавши, куди саме. Повернувся за два тижні, втомлений, наче після довгої подорожі. Де він був, професор не натякнув ані словом, хоча всі мали його за найвідвертішу людину. Однак наш клієнт, містер Беннет, невдовзі одержав лист із Праги від свого колеги: той писав, що радий був бачити там професора Пресбері, хоч поговорити їм і не довелося. Лише таким чином удома стало відомо, де він був.

Тепер я переходжу до головного. З того дня з професором сталася разюча зміна. Він зробився дуже потайним. Усі навколо відчували, що перед ними не та людина, яку вони знали раніше: все найкраще в ньому немовби покрила якась тінь. Проте його розум не постраждав нітрохи. Лекції професора були так само блискучі. Але в його поведінці час від часу проявлялося щось лиховісне й несподіване. Дочка, що не чула душі в батькові, знову й знову намагалася відновити з ним колишні стосунки, зазирнути йому в душу. Ви, сер, як я розумію, робили те саме, але марно. А тепер,

містере Беннете, розкажіть нам самі про оту пригоду з листами.

— Мушу сказати, докторе Ватсоне, що в професора не було від мене таємниць. Якби я доводився йому сином чи молодшим братом, то й тоді не мав би в нього більшої довіри. До мене, як до його секретаря, потрапляли всі папери, що надходили на його ім'я; я розпечатував і розбирав його листи. Але невдовзі після його повернення все змінилося. Він сказав мені, що, можливо, одержуватиме листи з Лондона, помічені під маркою хрестиком. Ці листи треба відкладати вбік, і читатиме їх тільки він сам. І справді, кілька таких листів пройшло через мої руки: на кожному стояв лондонський штемпель і кожен був надписаний рукою малописьменної людини. Якщо професор і відповідав на ті листи, то його відповіді не потрапляли ні до мене, ні до кошика, куди ми складаємо всю нашу пошту.

— А ще ж була й скринька, — нагадав Холмс.

— Так, була скринька. З подорожі професор привіз маленьку дерев'яну скриньку. Це єдина річ, яка свідчить про те, що він побував на континенті, — одна з тих різьблених дрібничок, які нагадують про Німеччину. Він поставив її в шафу з інструментами. Одного разу, шукаючи пробірку, я взяв у руки цю скриньку. На мій подив, професор страшенно розгнівався і вилаяв мене за мою цікавість. Раніше такого не бувало, і я глибоко образився. Я спробував пояснити, що взяв скриньку ненароком, але цілий вечір бачив, як люто він на мене позирав, і знав, що ця пригода не йде йому з думки. — Містер Беннет дістав з кишені маленький записник. — Це сталося другого липня, — додав він.

— Ви справді зразковий свідок, — мовив Холмс. — Окремі з цих дат можуть стати мені в пригоді.

— Я навчився методичності, як і всього іншого, від свого славетного вчителя. З того часу, як я помітив у його поведінці щось недобре, я зрозумів, що мій обов'язок — розібратися, що ж із ним сталося. У мене записано, що того самого дня, коли професор виходив з кабінету до передпокою, на нього накинувся Рой. Таке повторилось і одинадцятого липня, а потім — це теж у мене зазначено — ще раз, двадцятого липня. Після цього Роя довелося вигнати до стайні. Милый був собака, лагідний, але... боюся, що я вже втомив вас.

Містер Беннет вимовив ці слова з докором, бо Холмс, очевидно, його не слухав. Він сидів з незворушним виразом обличчя, втупивши байдужі очі в стелю. При останніх Беннетових словах мій друг із зусиллям опанував себе:

— Цікаво! Дуже цікаво! Ці подробиці я чую вперше, містере Беннете. Гадаю, що первісну картину ми відтворили повністю, чи не так? Але ви згадували й про якісь свіжіші події.

На гарне, щире обличчя відвідувача найшла тінь сумної згадки.

— Те, про що я розповідав, сталося позаминулої ночі, — сказав він. — Я лежав у ліжку, але заснути не міг; годині десь о другій я почув у коридорі якісь глухі звуки. Я відчинив двері й визирнув. Слід сказати, що професорова спальня — у кінці коридору...

— Коли це було? — спитав Холмс.

Відвідувач явно обурився, що його перервали таким нісенітним запитанням.

— Я вже сказав, сер, що то було позаминулої ночі, отже, четвертого вересня.

Холмс кивнув, усміхаючись.

— Далі, будь ласка, — мовив він.

— Професорова спальня — в кінці коридору, і, щоб потрапити до неї, він мав проминути мої двері. То було справді жахливе видовище, містере Холмсе. Нерви в мене, гадаю, не гірші, ніж у моїх сусідів, але те, що я побачив, приголомшило мене. В коридорі було темно, й лише навпроти одного з вікон на півдорозі лежала пляма світла. Я бачив, що коридором рухається щось темне й згорблене. Раптом воно опинилося в плямі світла, і я побачив, що це професор. Він рачкував, містере Холмсе, — рачкував, низько звисивши голову! Але рухався він, як мені здалося, легко. Я заціпенів, і лише тоді, коли він добрався до моїх дверей, насмілювався ступити до нього й спитати, — може, чимось йому допомогти. Відповідь була несподівана. Він одразу скочив на ноги, сипнув мені просто у вічі лайкою й метнувся повз мене сходами вниз. Я зачекав з годину, але він не повертався. Мабуть, повернувся до своєї спальні вже на світанку.

— Гаразд. Ватсоне, що ви про це скажете? — спитав Холмс, мов патолог, що описує рідкісний випадок.

— Напевно, люмбаго. Я знав хворого, який під час нападу цієї недуги змушений був також рачкувати, і неважко собі уявити, як це його дратувало.

— Чудово, Ватсоне. Ви завжди стоїте обома ногами на землі. І все-таки навряд чи то було люмбаго, бо він умить випростався.

— Зі здоров'ям у нього все гаразд, — мовив Беннет. — Не пригадую, щоб він останнім часом на щось скаржився. Отакі факти, містере Холмсе. Це не той випадок, з яким ми могли б звернутися до поліції, і водночас ми не знаємо, як нам бути: ми відчуваємо, що на нас насувається якесь нове лихо. Едіт — тобто міс Пресбері — так само вважає, що сидіти й чекати більше не можна.

— Це справді надзвичайно дивний і цікавий випадок. Як ви гадаєте, Ватсоне?

— Як лікар, — відповів я, — можу сказати, що це скоріш проблема для психіатра. Палке кохання порушило діяльність мозку літнього джентльмена. Він подався за кордон, щоб вилікуватись від своєї пристрасті. Листи ж і скринька, можливо, стосуються якихось інших, особистих справ — отримання позички, скажімо, чи купівлі акцій, які заховано в тій скриньці.

— А вівчарка, звичайно ж, обурилася цими оборудками з грошима? Ні, ні, Ватсоне, тут щось інше. Єдине, що я міг би припустити...

Що саме Шерлок Холмс міг припустити, ми так ніколи й не дізналися, бо цієї миті двері відчинились і до кімнати увійшла молода леді. Побачивши її, містер Беннет скрикнув і з розпростертими обіймами кинувся до неї; вона теж простягла руки йому назустріч.

— Едіт, любя! Сподіваюся, нічого не сталося?

— Я не могла не приїхати по тебе. О, Джеку, як я злякалася! Як страшно зоставатися там на самоті!

— Містере Холмсе, це та молода леді, про яку я вам розповідав. Вона моя наречена.

— Ми вже й так здогадалися про це, хіба ні, Ватсоне? — усміхнено відповів Холмс.

— Як я розумію, міс Пресбері, є якісь новини і ви хочете про них повідомити?

Наша гостя, жвава й мила дівчина, справжня англійка, також відповіла Холмсові усмішкою й сіла поряд із містером Беннетом.

— Коли я дізналася, що містера Беннета немає в готелі, то подумала, що знайду його у вас. Він, звичайно, сказав мені, що хоче спитати у вас поради. Містере Холмсе, благаю вас, скажіть, чи зможете ви якось допомогти моєму нещасному батькові?

— Сподіваюся, що так, міс Пресбері, хоч у цій справі ще багато чого таємничого. Може, щось з'ясується після того, як ми вислухаємо вас.

— Це було вчора вночі, містере Холмсе. Цілий день батько поводився якось дивно. Я певна, що часом він і сам не тямить, що робить. Живе, неначе вві сні. Учора саме так і було. Людина, з якою я живу, — це не мій батько. Зовні він не змінився, але насправді це вже не він.

— Розкажіть нам, що сталося.

— Я прокинулася серед ночі від несамовитого собачого гавкоту. Бідолашного Роя тепер держать на прив'язі біля стайні. Треба сказати, що на ніч я замикаю свою кімнату, бо ось і Джек... тобто містер Беннет може підтвердити, що всі ми живемо в очікуванні якоїсь небезпеки. Моя кімната на третьому поверсі. Цієї ночі штору на моєму вікні було піднято, а надворі яскраво світив місяць. Я лежала й дивилася на світлий квадрат вікна, слухаючи, як захлинається від гавкоту собака, й раптом аж уся стрепенулася, побачивши перед собою батькове обличчя. Містере Холмсе, я мало не вмерла з подиву й страху. Так, то було його обличчя, що притулилося до шибки: він підняв руку, немовби хотів розбити вікно. Якби він це зробив, я збожеволіла б. Ні, то не було марення, містере Холмсе. Не обманюйте самі себе. Десь із півхвилини я лежала, не годна й поворухнутись, і дивилася на це обличчя. Потім воно зникло, і я ніяк не могла змусити себе підвестися з ліжка й поглянути, куди воно поділося. Так я й пролежала аж до ранку, тремтячи, немов у лихоманці. За сніданком батько був різкий і сердитий, але жодним словом не обмовився про нічну пригоду. Я теж. Я лише вигадала привід, щоб поїхати до міста, і ось я тут.

Холмс явно здивувався, вислухавши розповідь міс Пресбері.

— Люба леді, ви сказали, що ваша кімната на третьому поверсі. Чи є в садку довга драбина?

— Ні, містере Холмсе, і це найдивовижніше. До вікна ніяк без драбини не дістатися, але все-таки він добрався туди.

— Це було п'ятого вересня, — додав Холмс. — Ця обставина вельми ускладнює справу.

Тепер уже леді поглянула на нього з подивом.

— Це вже ви вдруге називаєте дати, містере Холмсе, — сказав Беннет. — Невже це щось важить?

— Можливо. Проте мені поки що бракує даних.

— Може, ви пов'язуєте ці напади божевілья з фазами місяця?

— Ні, аж ніяк. Напрямок моїх міркувань зовсім інший. Ви не могли б залишити мені свій записник, щоб я перевірів дати? Що ж, гадаю, Ватсоне, що план наших дій прояснився. Ця молода леді повідомила нас, — а на її чуття я цілком покладаюся, — що її батько майже не пам'ятає того, що відбувається з ним у певні дні. От ми й відвідаємо його під тим приводом, що в один із таких днів він призначив нам зустріч. Він подумає, що його підвела забудькуватість. А ми, перш ніж щось розпочинати, насамперед добре на нього роздивимося.

— Чудово, — мовив містер Беннет. — Але мушу вас попередити, що професор часом буває запальним і буйним.

Холмс усміхнувся:

— І все-таки є причини — й до того ж вагомі, якщо мої припущення справдяться, — щоб ми виїхали до нього негайно. Завтра, містере Беннете, ми вже будемо в Кемфорді. Коли не помиляюся, там у готелі "Шахівниця" непоганий портвейн і найкраща постіль. Далебі, Ватсоне, наші справи на найближчі кілька днів складаються якнайкраще.

У понеділок уранці ми вже їхали до славетного університетського містечка. Холмсу, вільному птахові, неважко було знятися з місця, тоді як мені довелося гарячково міняти свої наміри, бо моя практика тоді була солідна. Про нашу справу Холмс не прохопивсь ані словом, аж поки ми не залишили свої валізи в тому самому старовинному готелі, про який він згадував напередодні.

— Гадаю, Ватсоне, що нам пощастить застати професора ще до сніданку. Лекція у нього об одинадцятій, а в перерві, звичайно ж, він снідає вдома.

— Але як ми пояснимо свій прихід?

Холмс поглянув у записник:

— Один із нападів божевілья стався двадцять шостого серпня. Припустімо, що в такі дні він не дуже уявляє собі, що з ним відбувається. Якщо ми наполягатимемо, що домовились про зустріч із ним заздалегідь, він, гадаю, навряд чи наважиться нам заперечувати. От тільки чи вистачить у нас на це зухвальства?

— Що ж, спробуймо.

— Чудово, Ватсоне! Поеднання дитячого віршика[52] з поемою Лонгфелло[53]. "Що ж, спробуймо" — ось наше гасло. Якийсь добрий тубілець, напевно, покаже нам дорогу.

І справді, невдовзі один із них, сидячи на передку ошатного кеба, вже віз нас повз стародавні будівлі коледжів і нарешті, звернувши в алею, зупинився перед дверима гарного будинку, оточеного травниками й обплетеного пурпуровою гліцинією. Все свідчило про те, що професор Пресбері живе не лише в затишку, а й у розкошах. Тільки-но ми під'їхали, як в одному з вікон з'явилася сива голова і пара сторожких очей під кудлатими бровами оглянула нас крізь великі рогові окуляри. За хвилину ми були вже в самому святилищі — в кабінеті, й перед нами стояв сам таємничий учений, витівки якого привели нас сюди з Лондона. Проте ані в поведінці, ані в зовнішніх його рисах не було й натяку на якесь дивацтво: то був показний, поважний, високий чоловік у сурдугі, з гордовитою поставою досвідченого лектора. Найцікавіші були його очі —

пильні, спостережливі й надзвичайно розумні, щоб не сказати — хитрі.

Він поглянув на наші картки:

— Прошу сідати, джентльмени. Чим можу бути корисним?

Містер Холмс люб'язно всміхнувся:

— Саме про це я хотів би спитати вас, професоре.

— Мене, сер?

— Можливо, сталася якась помилка. Мені переказували, що професорові Пресбері з Кемфорда потрібні мої послуги.

— Он як! — Мені здалося, що в сірих насторожених очах спалахнув злий вогник. — Переказували, так? А дозвольте-но запитати — хто переказував?

— Пробачте, професоре, але то була приватна розмова. Якщо я й помилився, ніякої біди не сталося. Я можу лише попросити у вас вибачення.

— Е, ні! Я так просто не залишу цієї справи. Вона мене зацікавила. Ви маєте з собою якийсь лист або телеграму, що підтвердили б ваші слова?

— Ні, не маю.

— Сподіваюся, ви не станете стверджувати, що я сам запросив вас?

— Я волів би не відповідати на ваші запитання, — мовив Холмс.

— Отож-бо й воно, — глузливо мовив професор. — Дарма, на це запитання легко відповісти й без вашої допомоги.

Він обернувся і підійшов до дзвінка. З'явився наш лондонський друг — містер Беннет.

— Заходьте, містере Беннете. Оці двоє джентльменів приїхали з Лондона, певні, що їх сюди викликали. Ви переглядаєте все моє листування. Чи записаний у вас де-небудь адресат на ім'я Холмс?

— Ні, сер, — почервонівши, відповів Беннет.

— Питання вирішено, — мовив професор, гнівно втупившись у мого друга. — Отже, сер, — він подався вперед усім тілом, спершись на стіл обома руками, — як на мене, становище ваше незавидне.

Холмс знизав плечима:

— Я можу лише повторити прохання вибачити мені за несподіване вторгнення.

— Замало, містере Холмсе! — пронизливо скрикнув старий, аж скривившись з люті. Він перепинив нам шлях до дверей і несамовито замахав кулаками. — Не думаю, що вам пощастить так легко викрутитись! — Він розлючено кривлявся, викрикуючи недоладні погрози, і я певен, що нам довелося б пробиватися до дверей силоміць, якби не втрутився містер Беннет.

— Шановний професоре! — вигукнув він. — Згадайте про ваше становище! Подумайте про можливий скандал в університеті! Містер Холмс — відома людина. Хіба можна поводитися з ним так нечемно?

Господар, — якщо личить так його звати, — похмуро відступив від дверей. Ми невимовно зраділи, вирвавшись із його дому й опинившись у затишку алеї. Холмса ця пригода, здавалося, неабияк потішила.

— У нашого вченого друга щось не в ладу з нервами, — сказав він. — Може, ми й справді дещо зухвало вдерлися до нього, зате дістали змогу поговорити з ним особисто, чого я й бажав. Але стривайте-но, Ватсоне, він ще не дав нам спокою! Цей негідник женеться за нами.

Було чути, як за нами хтось біжить, але, на щастя, з-за повороту алеї замість лютого професора вигулькнув його асистент. Захекавшись, він зупинився біля нас:

— Мені так шкода, містере Холмсе. Я хотів попросити у вас вибачення.

— Не треба, сер. Для моєї професії це звична річ.

— Я ніколи не бачив його таким лютим. З ним дедалі небезпечніше жити. Тепер ви розумієте, чому я і його дочка так стривожилися? Адже його розум цілком ясний!

— Аж надто ясний! — уточнив Холмс. — Це мій прорахунок. Його пам'ять працює набагато чіткіше, ніж я думав. До речі, чи можна нам, поки ми ще тут, поглянути на вікно кімнати міс Пресбері?

Містер Беннет, продаючись крізь кущі, вивів нас у таке місце, звідки будинок було добре видно збоку.

— Он воно. Друге ліворуч.

— Еге, та до нього справді важко дістатися! Але гляньте: внизу росте плющ, а вище є ринва, — хоч якась опора.

— Я, правду кажучи, не заліз би, — мовив містер Беннет.

— Цілком можливо. Це було б надто небезпечно для будь-якої нормальної людини.

— Я хотів сказати вам ще одну річ, містере Холмсе. Я дістав адресу тієї людини в Лондоні, з якою він листується. Один лист він написав сьогодні вранці, і я переписав адресу з бювара. Зрозуміло, що, як на секретаря, це був негарний вчинок, але що я мав робити?

Холмс поглянув на папірець і сховав його в кишеню.

— Дорак... цікаве ім'я. Слов'янське, здається. Що ж, це важлива ланка в нашому ланцюзі. Ми сьогодні ж повертаємося до Лондона, містере Беннете. Зоставатися тут далі нам немає рації. Заарештувати професора ми не можемо, бо він не скоїв ніякого злочину; взяти його під нагляд — так само, бо в нас немає доказів, що він збожеволів. Тож діяти поки що зарано.

— Але як же тоді бути, на Бога?

— Трохи почекаймо, містере Беннете. Події не забаряться. Якщо не помиляюся, наступного вівторка слід чекати кризи. Того дня ми, звичайно, будемо в Кемфорді. Проте настрої у домі зараз не дуже приємний, і якщо міс Пресбері зможе продовжити свій візит...

— Це зовсім неважко залагодити.

— Тоді хай вона залишається в Лондоні, поки ми зможемо запевнити її, що будь-яка небезпека минула. А професор тим часом хай робить, що хоче, і перечити йому не варто. Аби лиш він був у доброму гуморі, а там усе буде гаразд.

— Он він! — злякано прошепотів Беннет. З-за дерев ми побачили високу, ошатну постать професора, що стояв у дверях і озирався навколо, трохи подавшись вперед,

ворушачи перед собою руками. Секретар востаннє махнув нам рукою і зник за деревами; ми побачили, як він підбіг до свого господаря, і вони обидва пішли додому, жваво щось обговорюючи.

— Наш старенький джентльмен, напевно, вже зметикував, що й до чого, — сказав Холмс дорогою до готелю. — Хоч наша зустріч і була коротка, мене вразив його розум, надзвичайно ясний і тверезий. Він запальний, це правда, але зрозуміти його можна — мимоволі розлютишся, якщо до тебе приставили детективів, та ще й, з усього видно, з волі твоєї власної родини. Боюся, що нашому другові Беннету зараз не до жартів...

По дорозі Холмс зайшов на пошту й послав комусь телеграму. Відповідь надійшла увечері, й він простяг її мені.

"Відвідав Дорака на Комершел-Роуд. Підстаркуватий чех, дуже ввічливий. Тримає велику крамницю.

Мерсер".

— Мерсера ви ще не бачили, — мовив Холмс. — Це мій головний помічник у повсякденній роботі. Для мене важливо було бодай щось довідатися про людину, з якою наш професор так потаємно листується. Він чех — тут може бути зв'язок із мандрівкою до Праги.

— Дякувати Богові, нарешті хоч якийсь зв'язок, — сказав я. — Поки що, як на мене, перед нами низка незрозумілих подій, ніяк не пов'язаних між собою. Що спільного, наприклад, може бути між розлюченою вівчаркою і мандрівкою до Праги або між тим та іншим і людиною, що рачкує ночами коридором? А оті дати — це найбільша таємниця для мене в усій цій справі.

Холмс усміхнувся й потер руки. Додам, що ми саме сиділи в старовинному готелі за пляшкою славетного портвейну, про який Холмс нещодавно згадував.

— Гаразд, тоді поговоримо про ті дати, — сказав він, стуливши кінчики пальців, як учитель, що звертається до класу. — Щоденник цього симпатичного молодика свідчить, що вся ця пригода почалася другого липня й відтоді повторюється кожного дев'ятого дня, — за одним лише винятком, як я пам'ятаю. От і останній напад, що стався в п'ятницю, припадає на третє вересня, а передостанній — на двадцять шосте серпня. Ніякого збігу тут бути не може.

Я змушений був погодитися.

— Тож давайте виходити з того, що кожного дев'ятого дня професор уживає якісь ліки, дія яких короткочасна, але сильна. Природну професорову нестриманість вони лише роз'ятрюють. Він довідався про це зілля в Празі, а тепер отримує його через посередника-чеха в Лондоні. Все збігається, Ватсоне!

— А собака, а обличчя у вікні, а людина, що рачкує коридором?

— Нічого, нічого, головне — почати, а далі піде. Не думаю, що до наступного вівторка станеться щось несподіване. А тим часом нам залишається підтримувати зв'язки з нашим другом Беннетом і насолоджуватися затишком цього чарівного містечка.

Уранці містер Беннет завітав до нас з останніми новинами. Як Холмс і сподівався,

учорашній день був для нього нелегким. Хоч професор і не докоряв йому за те, що він улаштував наші відвідини, але говорив з ним різко, неприязно і взагалі був прикро вражений. Проте цього ранку він знову був спокійний і прочитав, як і завжди, блискучу лекцію в переповненому класі.

— Якби не ці дивні напади, — мовив Беннет, — я сказав би, що сам він — бадьоріший і жвавіший, а думки його — ясніші, ніж будь-коли. І все-таки це не він — не той, кого ми знали раніше.

— Я не думаю, що зараз вам слід чогось боятися, принаймні цього тижня, — відповів Холмс. — Я — людина зайнята, а на доктора Ватсона чекають пацієнти. Тож домовимось так: ми зустрінемося тут наступного вівторка, о цій самій порі, і я більш ніж певен, що ми зможемо пояснити вам усе й покінчити з вашими проблемами, перш ніж знову розстанемося. А тим часом пишіть нам про все, що тут коїться.

Кілька наступних днів я не бачив свого друга, але в понеділок увечері одержав коротенький лист, у якому він просив мене зустрітися з ним на вокзалі. Дорогою до Кемфорда Холмс розповів мені, що там усе гаразд, спокою в будинку професора ніщо не порушувало, а сам господар повадився цілком нормально. Підтвердив це й містер Беннет, який відвідав нас увечері в тому самому номері готелю "Шахівниця".

— Сьогодні він отримав пошту від свого лондонського кореспондента: лист і невеличкий пакунок, із хрестиками під марками, — тож я їх не переглядав. Більше не було нічого.

— Можливо, цього буде цілком досить, — понуро мовив Холмс. — Містере Беннете, цієї ночі, я думаю, ми прийдемо до якоїсь розгадки. Якщо я міркую правильно, то ми зможемо прискорити розв'язання нашої справи. Але для цього треба наглядати за професором. Раджу вам не лягати спати й бути наготові. Коли почуєте, що він минає ваші двері, не зупиняйте його, а тихенько стежте за ним, тільки якомога обережніше. Ми з доктором Ватсоном будемо поряд. До речі, де ключ від тієї скриньки, про яку ви нам казали?

— Він носить його на годинниковому ланцюжку.

— Мені здається, що наш розслід має йти саме в цьому напрямі. У крайньому разі замок у скриньці, мабуть, легко буде зламати. У вас там є ще якийсь дужий чолов'яга?

— Так, візник Макфейл.

— Де він ночує?

— У кімнаті над стайнею.

— Він може нам знадобитися. А поки що нам тут більше нічого робити, — подивимось, що буде далі. На все добре, — хоча, гадаю, ми до ранку ще побачимось.

Близько півночі ми засіли в кущах якраз навпроти дверей професорового будинку. Ніч була ясна, але прохолодна, і ми раділи, що взяли з собою теплі пальта. Налетів вітерець, і небо вкрили хмарки, то затуляючи, то відслонюючи серп місяця. Нам було б нудно сидіти в тій засідці, якби не впевненість мого друга в тому, що ланцюг химерних подій, які заволоділи нашими думками, скоро урветься.

— Якщо дев'ятиденний цикл не буде порушено, професор цієї ночі постане перед

нами в усій своїй красі, — мовив Холмс. — І те, що ці дивні напади недуги почалися в нього після подорожі до Праги, і те, що він одержує таємні пакунки від лондонського крамаря-чеха, який теж, мені здається, діє за чийось дорученням із Праги, і те, що саме сьогодні професор дістав один з них, — усе це веде нас в одному напрямку. Що він приймає і навіщо, — поки незрозуміло, але ясно, що все це якимось чином присилають йому з Праги. Він приймає це зілля згідно з чітким приписом — кожного дев'ятого дня, — це відразу впало мені в око. Але напади, які воно спричинює, — найдивовижніше. Ви помітили, які в нього пальці?

Я змушений був признатися, що ні.

— Товсті, мозолясті, — у моїй практиці це щось нове. Завжди спершу дивіться на руки, Ватсоне. Далі — на рукави, коліна штанів і черевики. Такі пальці бувають лише в тих, хто рачкує... — Холмс раптом зупинився й ляснув себе долонею по лобі. — Ватсоне, Ватсоне! Який я був дурень! Це виглядає неймовірним, але це правда. Все стає на свої місця. Як це я не помітив зв'язку між подіями? А пальці! Як я міг проминути ці пальці? А собака? А плющ? Ні, мені й справді пора поселитися на маленькій фермі, про яку я давно мрію... Дивіться, Ватсоне! Ось і він! Зараз ми побачимо все самі.

Двері будинку повільно відчинилися, і в освітленому прямокутнику ми побачили довготелесу постать професора Пресбері. На ньому був халат. Він стояв на дверях, ледь подавшись вперед і звісивши перед собою руки, як і минулого разу.

Та ось він ступив на доріжку, і з ним сталася дивовижна переміна. Він нахилився, став навкарачки й поповз, увесь час підскакуючи, немовби від надлишку сил та енергії. Так він прорачкував уздовж фасаду й завернув за ріг. Тільки-но він зник, як у дверях з'явився Беннет і тихенько пішов за ним.

— Ходімо, Ватсоне, ходімо! — прошепотів Холмс, і ми якомога тихше подалися кушами до того місця, звідки добре було видно бічну стіну будинку, освітлену молодиком. Скорчена професорова постать чітко видніла біля підніжжя порослої плющем стіни. Аж тут старий несподівано, з неймовірною спритністю подерся вгору. Він перестрибував з гілки на гілку без усякої мети, просто радіючи силі, що нуртувала в ньому. Поли халата маяли в повітрі, й він був схожий на велетенського кажана, що величезною темною плямою приліпився до освітленої місяцем стіни власного будинку. Невдовзі ця забава йому набридла, і він, так само перестрибуючи з гілки на гілку, спустився додолу, став, як і раніше, навкарачки й поповз до стайні. У цей час надвір, несамовито гавкаючи, вискочила вівчарка і, побачивши господаря, розлютилася ще дужче. Шаленіючи, вона рвалася з ланцюга, ладна його розшматувати. Професор підповз до неї й, присівши навпочіпки зовсім близько, але так, щоб тварина його не дістала, почав дражнити її. Він набирав у жмені камінці з доріжки й кидав їх собаці в писок, тикав у нього палицею, вимахував руками за кілька дюймів від роззявленої пащі, — одне слово, всіляко намагався розпалити й без того знавіснілу тварину. За всі наші пригоди я не пригадаю більш дикого видовища, ніж оця байдужа постать, що не втратила ще решток гідності й по-жаб'ячому припала до землі перед розлюченою вівчаркою, з витонченою жорстокістю доводячи її до ще більшого шалу.

І раптом це сталося! Ні, то не ланцюг розірвався — то зіскочив нашійник, який витримав би й міцну шию ньюфаундленда. Почувся металевий ляскіт, і тієї ж миті собака й професор, зчепившись, покотилися по землі: перший — із лютим гарчанням, другий — із пронизливим вереском жаху. Професорове життя повисло на волосинці. Розшаленіла тварина вгризлася йому в горло, глибоко ввігнавши в нього ікла, й професор упав без тямі ще до того, як ми підійшли й розчепили їх. Це було надто небезпечно, але одного Беннетового вигуку вистачило для того, щоб приборкати здоровенного пса. Почувши галас, із кімнати над стайнею вискочив сонний, переляканий візник.

— Нічого дивного тут немає, — сказав він, похитавши головою. — Я бачив таке й раніше. Я знав, що собака рано чи пізно добереться до нього.

Собаку знову припнули, а професора ми перенесли до кімнати, де Беннет, лікар за освітою, допоміг мені перев'язати його розтерзане горло. Гострі собачі ікла мало не зачепили сонну артерію. Професор утратив багато крові. Через півгодини небезпека минула, я вколов постраждалому морфій, і він поринув у глибокий сон. Тоді, і лише тоді, ми змогли глянути один на одного й оцінити ситуацію.

— Гадаю, його треба показати найкращому хірургові, — мовив я.

— Боронь Боже, ні! — вигукнув Беннет. — Поки що про цей скандал знають лише домашні. Ніхто й словом не прохопиться. Але якщо чутки про нього просочаться за стіни цього будинку, різним домислам не буде кінця. Подумайте про репутацію професора в університеті, про його європейську славу, про почуття його дочки!

— Так, справді, — погодився з ним Холмс. — Я думаю, що тепер, коли руки в нас не зв'язані, можна буде знайти спосіб запобігти всіляким чуткам і не допустити повторення чогось подібного. Зніміть-но ключ із ланцюжка, містере Беннете. Макфейл буде біля хворого і дасть нам знати, коли раптом що станеться. Погляньмо, що ж заховано в таємничій професоровій скриньці.

Заховано там було небагато, але й цього виявилось достатньо — дві пляшечки, одна порожня, друга щойно почата, шприц та ще кілька листів, надряпаних нерозбірливим почерком іноземця. Позначки на конвертах свідчили, що це ті самі листи, які заборонялося розпечатувати секретареві; усі вони були надіслані з Комершел-Роуд і підписані "А. Дорак". В одних були самі лише повідомлення про те, що професорові Пресбері надіслано нову пляшечку препарату; в інших — розписки про отримання грошей. Був тут іще один конверт — підписаний вправнішою рукою, з австрійською маркою і празьким штемпелем.

— Це те, що нам треба! — вигукнув Холмс, витягаючи з конверта лист.

"Вельмишановний колего! — писалося в тому листі. — Після ваших відвідин я багато міркував над вашою проблемою, і хоча за таких обставин є певні вагомні підстави застосувати мій засіб, я все-таки радив би вам виявити обережність, бо дійшов до висновку, що він не зовсім безпечний.

Можливо, сироватка людиноподібного примата була б краща. Ми використали чорноголового хульмана[54], як я вам пояснював, лише тому, що була змога дістати

тварину. Але хульман, як відомо, пересувається на чотирьох кінцівках і живе на деревах, тоді як людиноподібні належать до двоногих і з усіх поглядів стоять ближче до людини.

Благаю вас вжити всіх запобіжних заходів, щоб не допустити передчасного розголосу. Я маю ще одного такого пацієнта в Англії: наш посередник — той самий Дорак.

Ви зробите мені велику ласку, посилаючи щотижня звіти.

З глибокою пошаною

Г.Льовенштайн".

Льовенштайн! Це ім'я нагадало мені коротенький допис у газеті про якогось таємничого вченого, що тільки йому відомим способом намагається розкрити секрет омолодження і винайти еліксир життя! Льовенштайн із Праги! Льовенштайн з його чудодійною сироваткою, що дарує людям силу! Льовенштайн, з яким колеги розірвали всякі стосунки через відмову поділитися з ними своїм відкриттям! Кількома словами я розповів про все, що згадав. Беннет дістав з полиці довідник із зоології.

— "Хульман, — прочитав він, — велика чорноголова мавпа зі схилів Гімалаїв, найближча до людини з усіх чотириногих мавп". Далі йдуть численні подробиці. Отже, містере Холмсе, все зрозуміло: завдяки вам ми все-таки натрапили на корінь зла.

— Справжній корінь зла, — уточнив Холмс, — схований, звичайно ж, у запізнілій пристрасті, яка навіяла нашому запальному професорові думку про те, що він досягне задуманого, якщо помолодшає. Тому, хто ставить себе вище від природи, найлегше скотитися вниз. Найдосконаліший взірець людини може впасти до рівня тварини, коли зверне з дороги природного розвитку. — Він помовчав, замислено розглядаючи пляшечку з прозорою рідиною, яку тримав у руці. — Я напишу цьому чоловікові й скажу, що він чинить злочин, поширюючи свою отруту, і в нас більше не буде з цим клопоту. Але повторення можливі. Інші знайдуть зручніші способи. Ось де криється небезпека — велика небезпека для всього людства! Уявіть собі, Ватсоне: скнара, сластолюб, джиґун — кожен захоче продовжити своє нікчемне животіння. І лише натхненна людина прагнучим високі мети. Цей відбір буде протиприродним! На яку ж смердючу калюжу перетвориться тоді наш безталанний світ? — Холмс-мрійник несподівано зник, і Холмс — людина дії підхопився зі стільця. — Гадаю, нам більше нема про що говорити, містере Беннете. Усі ці події тепер легко з'єднати. Собака, звичайно ж, відчув зміну раніше від вас. На те він і має тонкий нюх. Не на професора накинувся Рой — він накинувся на мавпу, і не професор, а мавпа дразнила Роя. Лазити по гіллі — найбільша радість для цієї істоти, а до вікна молодої леді її привів чистісінький випадок. Лондонський потяг, Ватсоне, скоро рушає, але я думаю, що перш ніж поїхати звідси, ми ще встигнемо випити по чашці чаю в "Шахівниці".